1926 BAKÜ KURULTAYI`NDAN GÜNÜMÜZE TÜRKLERİN YAZI KURALLARI VE İMLA SORUNLARI

Şebnem Hasanlı- Garibova
Prof.dr
Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi
Dilbilim Enstitüsü
Türk dilleri bölümü
shabnam.hasanli@yahoo.com
https://orcid.org/0000-0003-0912-4504
+994506896412

Türkoloji Kurultaya kadar, türkologlar ve aydınlar arasında sıkça gündeme getirilen ancak ortak bir mutabakata bağlanamayan en önemli konulardan biri imla kuralları olmuştur. Dahası, ayrı ayrı Türk dillerinin kendi içindeki imla sorunlarının çözümünde dahi kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu nedenle, 1926 yılında Bakü'de gerçekleştirilen Birinci Türkoloji Kurultayı'nın iki oturumu, Türk dillerinde imla kuralları ve bu kuralların temel ilkelerinin belirlenmesi konusuna ayrılmıştır. Her ne kadar söz konusu oturumlarda yazıda belirli kuralların ele alınması tartışmaya açılmış olsa da, alfabe meselesi imladan ayrı tutulmamış; sonuçta alınan kararlar her iki alanı da kapsayacak biçimde şekillenmiştir. Korkmazov'un yönettiği oturumlarda Lev Şerba, Lev Jirkov, Özbek Türkçesiyle konuşma yapan Şakircan Rahimi, Alimcan İbrahimov, Ferhad Ağazade; Kazak delegasyonundan Ahmet Baytursun ve İldes Ömarov; Tatar Türkçesiyle konuşan Gabdurahman Saadi ve Habibulla Habitov; Türkçe konuşan Mamut Nedim ve Edhem Feyzi; ayrıca İbad Alparov, Neymat Hakimov, Bekir Çobanzade ve Şamil Usmanov gibi isimler söz almıştır. Bu konuşmalarda, Türk dillerinin imla kurallarının dört temel ilke üzerine kurulması gerektiği konusunda genel bir görüş birliği oluşmuştur. Bu ilkeler sesbilimsel (fonetik), etimolojik, tarihî ve idyografik prensiplerdir. Oturumların sonunda kabul edilen ve "Türk dillerinin imlası hakkında" başlığı altında toplanan dokuz madde, özellikle Sovyetler Birliği sınırları içerisindeki Türk dillerinin imla sistemlerinin düzenlenmesinde temel referans olarak benimsenmiştir. Aradan geçen 100 senede bu kuralların Türk dillerine aktarılma yöntemleri, onların doğruluğu ve Türk dillerinin yazı ve imla sistemine etkisi araştırılmalıdır. Bugün Türki Cumhuriyetlerde Latin alfabesine geçitte temel sorun da zamanında imla kurallarının düzenlenmesi adıyla Rusçanın büyük etkisini kabul etme ve bu dillerin yazı kurallarında değişikliğe gitmedir. Günümüz Türk dillerinde ortak araştırma konularından biri de imla kuralları, dolayısıyla alfabe ile ilgili sorunların köküne inebilmek ve bu sorunların çözümü için 1926 ve ondan sonrakı dönemde izlenen yol haritası öğrenilmeli, yapılan yalnış ve onların dillerin sesbilimsel sisteminde yarattığı sorunları çözülmelidir.

Anahtar kelimeler: imla kuralları, türkoloji, temel prensibler, kurultay, türki cumhuriyetler

ORTHOGRAPHIC RULES AND SPELLING PROBLEMS OF THE TURKIC LANGUAGES FROM THE 1926 BAKU CONGRESS TO THE PRESENT

One of the most frequently discussed issues among Turkologists and intellectuals until the Turkological Congress, yet one that failed to reach a common consensus, was the problem of orthographic rules. Moreover, even within individual Turkic languages, no significant progress had been achieved in resolving internal orthographic inconsistencies. For this reason, two sessions of the First Turkological Congress held in Baku in 1926 were devoted specifically to the discussion of orthographic rules in Turkic languages and to the determination of their fundamental principles. Although these sessions primarily focused on discussing the establishment of specific writing rules, the issue of the alphabet was not treated separately from orthography, and the decisions adopted at the end encompassed both issues. Although these sessions were primarily focused on discussing the establishment of specific writing rules, the

issue of the alphabet was not treated separately from orthography. In the sessions chaired by Korkmazov, Lev Shcherba, Lev Zhirkov, Shakirjan Rahimi (who spoke in Uzbek), Ibrahimov, Farhad Aghazade, representatives of the Kazakh delegation A. Baytursun and I. Omarov, Gabdurakhman Saadi (who spoke in Tatar), Habitov, Mamut Nedim and Edhem Feyzi (who spoke in Turkish), Alparov, Neymat Khakimov, B. Chobanzade, and Shamil Usmanov reached a consensus in their speeches that the orthographic rules of Turkic languages should be based on four principles: phonological, etymological, historical, and ideographic.

At the end of the sessions, nine articles adopted under the title "On the Orthography of Turkic Languages" were accepted as fundamental rules, especially in the subsequent regulation and standardization of the orthographies of Turkic languages within the Soviet Union. Over the past hundred years, the methods by which these rules were transferred to Turkic languages, their validity, and their impact on the writing and orthographic systems of Turkic languages require thorough investigation.

Today, one of the main problems in the transition to the Latin alphabet in the Turkic republics stems from the acceptance, under the guise of regulating orthographic rules, of strong Russian influence at the time, and from the consequent changes introduced into the writing systems of these languages. One of the common research topics concerning contemporary Turkic languages is therefore orthographic rules and, by extension, alphabet-related issues. To reach the roots of these problems and to find solutions, it is necessary to study the roadmap followed in and after 1926, to identify the mistakes made, and to resolve the problems these mistakes created in the phonological systems of the languages.

Keywords: orthographic rules, Turkology, fundamental principles, congress, Turkic republics.

1926 yılında Bakü'de düzenlenen Umumittifak Türkoloji Kurultayı, XIX. yüzyılın başlarından itibaren giderek genişleyen Türkoloji çalışmalarını farklı başlıklar altında bir araya getiren ve Türkoloji bilim camiasının ilk büyük ölçekli bilimsel toplantısı olma niteliğini taşıyan önemli bir organizasyondur. Kurultay, kendisinden önce Türkoloji alanında ele alınmış hemen hemen tüm konuları kapsayacak şekilde geniş bir çerçevede planlanmış; bu doğrultuda gerçekleştirilen oturumlarda dil, tarih, etnografi, güzel sanatlar, mimari ve edebiyat gibi farklı disiplinlere ilişkin bildiriler sunulmuştur.

Bununla birlikte, Kurultay'da ele alınan konular arasında Türk dillerinin gelişim düzeyi, karşı karşıya olduğu sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm yollarının belirlenmesi özel bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda gündeme gelen dilbilgisel meselelerin başında, Türk halklarının hangi alfabeyi kullanması gerektiği ve seçilecek alfabenin Türk dillerinin imla düzeni üzerindeki etkileri sorunu yer almıştır.

"Kurultay'da gerek ilmi, gerek siyasi çeşitli konular gündeme getirilmiş ve tartışılmıştır, ancak ana konu Türk halklarının ortak bir yazı sisteminde birleşmeleri ve ortak bir edebi dilin oluşturulmaya çalışılması olmuştur. Bu iki ana konuyu, bilhassa Arap yazısının bırakılıp Latin yazısının alınmasını Rus Türkolog ve siyasetçiler bütün güçleriyle desteklemişlerdir. Rus Türkolog Samoyloviç, ortak alfabe yanında Gaspıralı İsmail Bey gibi ortak edebi dili de arzu ettiğini samimi bir şekilde açıklamıştır".(Türk, s.40)

Kurultaya kadarki dönem alfabe ve imla çalışmaları.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Arap alfabesinin öğrenilmesindeki güçlükler, buna bağlı olarak Türk halkları arasında okuryazarlık düzeyinin düşük seyretmesi, alfabe ve yazı alanında reform ihtiyacını giderek kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bu doğrultuda ilk sistemli alfabe reformu girişimi, Mirza Fatali Ahundzade tarafından gündeme getirilmiş ve onun hazırladığı alfabe projesi Osmanlı Sultanı'na sunulmuştur. Ancak söz konusu proje kabul görmemiş, Arap alfabesinin kutsal bir dinî sembol olarak algılanması nedeniyle, alfabeyi değiştirme düşüncesi uzun süre dine aykırı ve hatta küfür olarak değerlendirilmiştir.

Buna karşılık XX. yüzyıla gelindiğinde, özellikle Rusya'nın farklı üniversitelerinde eğitim almış Türk, Tatar ve Kazak aydınları arasında alfabe meselesi daha rasyonel ve bilimsel bir zeminde tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar, yalnızca alfabenin teknik yönleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda eğitim, kültür ve toplumsal gelişme bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde önemli bir adım atılmış ve 21 Mart 1919 tarihinde yeni Azerbaycan alfabesi projesinin hazırlanması amacıyla özel bir komisyon kurulmuştur. Komisyona üç farklı alfabe projesi sunulmuş, bunlar arasından Abdulla Efendizade Azaqbeyli'nin hazırladığı proje uygun bulunarak 20 Ağustos – 1 Eylül 1919 tarihleri arasında düzenlenen Öğretmenler Kurultayı'nda onaylanmış, ardından Parlamento'ya sevk edilmiştir (Azaqbeyli Efendizade, 2018). Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği tarafından işgali, Latin alfabesine geçiş sürecini fiilen durdurmuştur.
Alfabe meselesi 1920'li yıllarda yeniden gündeme gelmiş, bu kapsamda 1922 yılında Azerbaycan'da Yeni Türk Alfabe Komisyonu kurulmuştur.

Aynı dönemde Kazak aydınları arasında da benzer tartışmalar yoğunlaşmıştır. Ahmet Baytursınulı, Bökeyhanulı ve N. Törequlılı gibi önde gelen Kazak aydınlarının öncülüğünde Orenburg'da Kazak bilim insanlarının ilk kurultayı düzenlenmiş; bu toplantıda terminoloji, alfabe ve yazım kuralları kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Orenburg'da gerçekleştirilen bu toplantı, Bakü Türkoloji Kurultayı'ndan önce, Türk halklarının kendi dilleri ve yazı sistemleri hakkında bilimsel temelli ortak kararlar alma yönündeki ilk ciddi girişimlerden biri olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ş. Kurmanbayulı`nın fikrince " Kazak dilinin önemli meselelerinin ilk defa ele alındığı bu büyük toplantının milli dil biliminin gelişme tarihinde kendine özgü bir yeri olduğu tartışmasızdır (Kurmanbayulı, 2023, s. 246). Orenburg`da İldes Omuralinin yazım kuralları ile ilgili ilk bildirisi üç gün - 12-15 Haziran tarihlerinde tartışılmış, A. Baytursınulı, N. Tereqululı, M.Devlatulı ve başkaları yazım kuralları üzerine kendi tezlerini sunmuş, konuyu tartışmışlar.

XX. yüzyılın 1920'li yıllarında Özbekistan'da yayımlanan A. Zohiriy'nin *Pravopisanie* (İmlo) adlı eseri, Elbek'in *Sposoby pis'ma* (Yozuv yollari), Fitrat'ın *Odin opyt o pravilah uzbekskogo yazyka* (Özbek dili kuralları üzerine ilk deneme / Sarf ve Nahv), Ş. Zunnun'un *Pravila uzbekskogo yazyka* (Özbek dili kuralları) ile Munavvar Qori, Ş. Zunnun ve K. Ramazan'ın ortak yazarlığında hazırlanan *Prepodavanie uzbekskogo yazyka* (Özbekçe dil dersliği) gibi çalışmalar, Özbek Türkçesinde imla ve dil kuralları üzerine kaleme alınmış önemli ve değerli literatür arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Ş. Rahimi'nin 1923 yılında kaleme aldığı *Voz'mëm yazyk pod odno pravilo* (Dili bir kural altına alalım) başlıklı makalesi de dikkat çekicidir. Rahimi, söz konusu çalışmasında Özbek dilinin sarf ve nahv meselelerini ele almaktadır. Yürütülen çalışmaların kritiğini de yapan Rahimi 1921 yılında "Dil–Yazım" (til–imlo) başlığıyla düzenlenen toplantılarda ve Mart 1922'de gerçekleştirilen halk eğitimi personeli toplantılarında sorunların gündeme getirildiğini, ancak somut bir çözüme ulaşılamadığını ifade etmektedir. Yazar, bu durumun temel nedenini, komisyon üyelerinin meseleye yalnızca yazım sorunları çerçevesinde yaklaşmaları olarak değerlendirmektedir. Nitekim, 1923 yılında Sovyet yönetimi, birkaç üyeden oluşan yeni bir komisyon kurmuş ve bu komisyona "Sarf" ve "Nahv" hazırlama görevini vermiştir.

Tataristanda ise Arap alfabesinin ıslahı ve yeni yazım kurallarının belirlenmesine yönelik çalışmalar XX. yüzyılın başlarından itibaren başlatılmıştır. 1920 yılında kabul edilen bir kararnameyle, Arap alfabesinde harflerin kelime başında, ortasında ve sonunda farklı biçimlerde yazılmasına son verilmiş, yazıda kelime başı şeklinin esas alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca hareke sayısı, Tatar Türkçesinin ünlü sistemi dikkate alınarak altıya yükseltilmiştir. 1921 yılından itibaren ıslah edilmiş Arap alfabesini kullanan Tatar aydınları, I. Türkoloji Kurultayı'nda da kendi uyguladıkları yazım kurallarını savunmuşlardır.

Türkmen dilinde okuryazarlığın geliştirilmesine yönelik çalışmalar, XX. yüzyılın başlarından itibaren Türkmen dili üzerine kaleme alınan eserlerde sistemli biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Bu eserlerde üzerinde en çok durulan temel konulardan biri imla kuralları olmuştur.

Nitekim dilin öğretimi ve yaygınlaştırılması sürecinde yazı sistemi ve imlanın düzenlenmesi, okuryazarlığın artırılması açısından belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda A. Aliyev'in 1920 yılında Taşkent'te yayımlanan *İň Täze Türkmen Elifbası ve İlki Okuv* adlı eseri, Türkmen dilinde okuma-yazma öğretimine yönelik önemli çalışmalardan biridir. Üsûl-i cedîd anlayışına dayanan bu eser aracılığıyla yeni Türkmen alfabesi öğretilmiştir. Söz konusu alfabe, dönemin Tatar ve Kazak dilbilimcileri tarafından da kullanılan ıslah edilmiş Arap alfabesi temelinde hazırlanmış olup, toplam 40 harf ve üç harekeden (üstün, esre, ötre) oluşmaktaydı. Bu sistem sayesinde Arapça kökenli sözcükler asıllarına sadık kalınarak yazılabilmekte, Türkmen Türkçesine ait sözcükler ise telaffuza yakın bir biçimde gösterilebilmekteydi. Öte yandan 1923 ve 1924 yıllarında, Sovyet dilbilim çevrelerinde yoğunlaşan alfabe tartışmalarına Türkmenistan da dâhil olmuş, bu süreçte alfabe ve imla meselelerine ilişkin çeşitli makaleler kaleme alınmaya başlanmıştır. Böylece Türkmen dili bağlamında alfabe ve imla sorunları, yalnızca pedagojik bir mesele olmaktan çıkmış, bilimsel ve ideolojik boyutlarıyla tartışılan bir konu hâline gelmiştir.

1926 Bakü Kurultay`ında imla tartışmaları ve sonuçları.

Yazım kuralları konusunda farklı görüşlerin yoğun biçimde tartışıldığı bir dönemde düzenlenen Türkoloji Kurultayı'nın dördüncü oturumunda imla meselesi özel olarak ele alınmıştır. T. Menzel, hatıralarında Kurultay öncesinde ortografinin genel ilkeleri üzerine L. Şerba, L. Jirkov ve Paskovskiy'in, Türk dillerinin ortografisi üzerine ise Alimcan İbrahimov, Nevşirvanov, Ferhad Ağazade ve Şakircan Rahimi'nin konuşmalarının planlandığını kaydetmektedir (Menzel, 2017, s. 23).

Kurultayın 1 Mart tarihinde Celaleddin Korkmazov'un oturum başkanlığını yaptığı altıncı ve yedinci oturumlarında, ayrıca 3 Mart tarihli onuncu ve on birinci oturumlarında, imla meseleleri ayrıntılı ve titiz bir biçimde tartışılmıştır. Bu oturumlarda, hemen hemen bütün Türk halklarını temsilen katılan konuşmacılara görüş bildirme imkânı tanınmış, böylece imla meselesi çok yönlü bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

İlk oturum L. Şerba'nın "Ortografinin temel prensipleri ve bunların toplumsal önemi" başlıklı konuşmasıyla açılmıştır. Şerba, konuşmasında kapsamlı teorik açıklamalarda bulunarak imla kurallarının okuryazarlık düzeyinin yükseltilmesindeki belirleyici rolüne dikkat çekmiştir. Konuşmasının sonunda, Türk halkları için en uygun imla sisteminin, fonetik ve etimolojik prensiplerin dengeli biçimde birleştirilmesiyle oluşturulabileceğini vurgulamıştır.

Şerba'ya göre fonetik prensibin aşırı derecede öne çıkarılması, öğrenme sürecini zorlaştırarak eğitimi güçleştirebilir; buna karşılık etimolojik prensip, yazım kurallarının anlamlandırılmasını sağlayarak sistematik bir yapı kazandırır. Ancak Şerba, her dil için tek tip bir ortografik modelin uygulanamayacağını, farklı dillerde farklı prensip kombinasyonlarının gerekli olduğunu belirtmiş; bu nedenle Türk dilleri arasında sesbilgisel gelişim farklılıkları bulunduğundan, genel ve evrensel imla kurallarının belirlenmesinin mümkün olmadığının altını çizmiştir: "Bu konu emeli, hayati meseledir ve onun doğru çözümünü hayat kendisi de göstermelidir. Ortografi konusu eziyetli, ağrılı konudur ve hayati tecrübe sürecinde her durumda, her dilde ve her belirli durumda farklı şekilde çözülmelidir"(Şerba, s.156).

İlk oturumda L. Şerba'nın ardından Xabibulla Odabaş ve A. İbrahimov söz almış; konuşmalarını sırasıyla Türkçe ve Tatarca sunmuşlardır. A. İbrahimov, daha sonra stenografik kayıtların sağlıklı biçimde tutulabilmesi amacıyla konuşmasının Rusça çevirisini de Kurultay sekretaryasına teslim etmiştir. T. Menzel, hatıralarında A. İbrahimov'un konuşmasının özetine yer vererek, onun XIX. yüzyıla kadar Türk ortografisinin eleştirel bir analizini sunduğunu belirtmektedir.

Alimcan İbrahimov konuşmasında Türk yazı geleneğinde üç farklı ortografik anlayışın fiilen var olduğuna dikkat çekmiş; özellikle Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin, ait oldukları dillerin yazım kurallarına göre yazılmasının, Türk dillerinde yazıyı karmaşık hâle getirdiğini vurgulamıştır. Bu durumun, yazı sisteminde birlik sağlanmasını zorlaştırdığı gibi, okuryazarlık sürecini de olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. A. İbrahimov'a göre, Türk dillerinin temel yapısal

özellikleri olan ses uyumu ve bitişkenlik (agglütinasyon), imla kurallarının belirlenmesi sürecinde esas ölçütler olarak ele alınmalıdır. Bununla birlikte, imla kurallarının sağlıklı biçimde oluşturulabilmesi için alfabe konusunda da ortak bir karara varılmasının zorunlu olduğunu özellikle vurgulamış; seçilecek alfabenin, imla sisteminin niteliği üzerinde doğrudan ve belirleyici bir etkiye sahip olacağını belirtmiştir. T. Menzel onun somut teklifler sunduğunu yazmış: "Ortografi reformunda sesli harf uyumunun, eklemlemenin, fonetiğin, ara sıra morfolojik anların dikkate alınması gerekir. "Taşralık" eğilimi, yani münferit eyaletlerin kendi imlalarını kullanmalarına karşı mücadele tavsiye edilir ve edebiyat değişimi istenir" (Menzel, 2017, s.77-78). A. İbrahimov bilimsel amaçlar için Rus akademik transkripsiyonu yerine Arap harflerle ilmi bir transkripsiyonu destekler ve bunu Türklerin kültürel- edebi birliği için önemli olduğunu dikkate yetirir.

Oturumlarda L. Jirkov Türk dillerine tarihen geçmiş Arapça kelimelerin Türk dillerine uyarlamadan Arapça imla kurallarına uygun yazılmasının temel imla sorunu gibi değerlendirmiş, gerçekleşecek imla reformlarında bu sorunun ortadan kaldırılmalı olduğunu vurgulamıştır. O, Şerba`nın değinmediği bazı özellikleri hatırlatarak Arapça imla kurallarının Türk dilleri için engel olduğunu dile getirmiştir: "Hakkında çok konuşulan sinharmonizm (ses uyumu) sayesinde nizamlı, düzgün Türk ortografisini kurmak oldukça kolay olacaktır, alfabede yeterince işarenin bulanması bu konuyu gerektiği gibi halletmeye yardım edecektir. Fakat Türk dillerinde alıntı kelimeler ses uyumuna uymaya bilir ve uymaz da" (Nerimanoğlu, Ağakişiyev, 2006, s.156). Lev Jirkov konuşmasında Türk halklarında okur-yazarlık düzeyinin zayıflığı nedeniyle fonetik prensibin en uygun yöntem olduğunu dile getirir ve fikrini şöyle tamamlar: "Türk halkı için aynı zamanda hem Türk yazı kurallarını, hem de Türk ortografisinde Arapça yazının farklı kurallarını öğrenmek verimli olmayacaktır. Bu işin zorluğunu aydınların omuzların alıp halkın omzuna yüklemek olur. Halk bu yeniliye devam getirebilirse büyük iş olur" (Nerimanoğlu, Ağakişiyev, 2006, s.157).

Özbekistan`dan katılan ve konuşması Şamil Usmanov tarafından çevirilen Şakircan Rahimi Kurultaya kadarki imla sorunlarını ele alarak yapılan düzenlemenin Özbek dilini tam kapsamadığını dile getirmişti.

Birinci Türkoloji Kurultayı'nda Azerbaycanda Alfabe Komisyonunun üyesi ve Latin alfabesine geçidin en büyük destekçilerinden Ferhat Ağazade, Türk dilinde imla kuralları üzerine yaptığı konuşmada, mevcut yazım kurallarının büyük ölçüde Arapça kökenli sözcüklerin yazılışına dayandığını ve bu kuralların Türkçenin yapısına uygun olmadığını vurgulamıştır. F. Ağazade'ye göre, Türk diline giren Arapça ve diğer yabancı kökenli sözcükler, alındıkları dilin değil, Türkçenin ses ve dil bilgisi kurallarına göre yazılmalıdır. Bu bağlamda fonetik ilke, Türk imla sisteminin temel prensibi olarak öne çıkarılmıştır. Morfolojik ve tarihî ilkelerin Türk dillerinde sınırlı uygulanabilirliği eleştirilmiş, özellikle tarihî ilkenin, Türkçenin ses yapısıyla çeliştiği belirtilmiştir. F.Ağazade ayrıca Arap alfabesinin Türkçenin ses özelliklerini yansıtmada yetersiz kaldığını, bu nedenle yeni ve fonetik temelli bir alfabenin gerekliliğini savunmuştur. Konuşmada, doğru yazımın eğitimi kolaylaştırması, hataları en aza indirmesi ve mekanik bir yapıya sahip olması gerektiği ifade edilmiştir.

A.Baytursun konuşmasında, Türk dilleri için en doğru yazı sisteminin fonetik (ses temelli) yazı olduğunu savunur. Yazı kurallarının temel amacının dili doğru yansıtmak ve öğrenmeyi kolaylaştırmak olduğunu vurgular. Alfabe ile yazım kuralları arasındaki ilişkiye değinerek, alfabe eksikse yazımın da kaçınılmaz şekilde sorunlu olacağını belirtir. Rus alfabesini örnek göstererek, tek bir harfin farklı sesleri karşılamasının dili karmaşık ve öğrenilmesi zor hâle getirdiğini söyler. Baytursun'a göre Türk dilleri ses uyumu güçlü, düzenli dillerdir; bu yüzden etimolojik (köken esaslı) yazıya ihtiyaç yoktur. Kazakların fonetik yazıyı uygulayarak kısa sürede yüksek okuryazarlık elde ettiğini, bu sistemin hem çocuklar hem yetişkinler için eğitimi kolaylaştırdığını ifade eder. Yabancı kelimelerin yazımında kökenin değil, halkın telaffuzunun esas alınması gerektiğini savunur. Dilin doğal artikülasyonuna uymayan biçimlerin zorla

korunmasına karşı çıkar. Sonuç olarak A.Baytursun, fonetik yazının eğitim, toplum ve kültürel gelişim için zorunlu olduğunu dile getirir.

Baytursun`un fikirlerini daha da genişleterek konuşma yapan Nikolay Yakovlev yeni-yeni yazısı oluşturulan halklarda fonetik, daha eski yazı tarihi olan halklardaysa etimolojik prensibin ele alınmalı olduğuna dikkate çeker (Nerimanoğlu K, Ağakişiyev Ə, 200, 16-164). N.Yakovlevin bu konuşmasında Türk halklarında yazı medeniyetinin yeni- yeni oluştuğunu dile getirmesi aslında Rusların Türk halklarına diretmek istediği "size medeniyeti biz getirdik" fikrinin tezahürü idi.

İmla kuralları üzerine Kurultay`da Şerif Manatov, İbad Alparov, Umar Aliyev ve İbrahim Yumanqulov`un konuşmaları da dinlenilmiş ve tüm bu konuşmalarda farklı fikirler seslenmişti. İlginç olan şu ki, Türkiyeden katılmış bilimadamları bu oturumlarda hiç fikir bildirmemiş, Türkiyenin bu konu ile ilgili ne düşündüğü karanlık kalmıştır. T. Menzel bu konuyu şöyle açıklar: " Şimdiye kadar yüksek kültürlü ve Avrupa kültür seviyesine hemen- hemen eşdeğer diliyle diğer Türk halkları için manevi bir önder rolunu oynamış olan Türkiye`nin tutumu önemlidir.... Fakat milli ve Türkçe hisseden çevreler her zaman Türkiye`ye göre yön belirlerler. Türk hükümet çevrelerinde de hiç olmzasa kısa bir zaman önce şiddetli Arap yazısını ortadan kaldırmak ve Latin yazısını sokmak eğilimi vardı. Fakat gene de Türkiyedeki kültürlü çevrelerin karşı çabaları hala o kadar büyük ki (mesela, Köprülüzade reformun açık bir mühalifidir), halbuki bu tabakalar, sayıca çok fazla olan aşağı tabaka halkın okur- yazar olmayan kitlesi karşısında fazlaca dikkate alınmazlar"(Menzel, 121.). Menzel`in hatıralarından anlaşılacağı üzere Türkiye`yi Kurultay`da temsil edenlerden Köprülüzade alfabe reformuna karşı olduğundan, her ne kadar o dönem Türkiye`sinde Atatürk`ün alfabe reformu istekleri bilinse de Kurultay`da bu konuda susmayı tercih etmiştir. V. Türk`e göre ise, "bu, maksatlı bir duruma işaret etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'yi yönetenler alfabe konusunda Sovyet politikasını çözmüşler ve Latin alfabesinin Türkler arasında yaygınlaştırılacağını anlamışlardır. Zaten Azerbaycan başta olmak üzere bazı Türk halkları Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır. Türkiye bu konuda istekli olduğunu göstermemiş ve Sovyet coğrafyasındaki hemen bütün Türk halkları Latin yazısını benimsedikten sonra Harf Devrimi'ni yapmış, yani Sovyetler Birliği'yle bir satranç oynamış ve ilk oyunu kazanmıştır" (Türk, 2012, s.41).

Türkoloji Kurultay`ın farklı oturumlarında ele alınan imla kuralları konusu, 4 mart tarihli oturumda C. Korkmazov ve Qalimcan Şerefin sunduğu iki tekliften oy birliği ile C.Korkmazov`un sunduğu Latin alfabesine geçme teklifinin kabul görmesiyle çözülmüş göründü. Kurultayın imla kuralları ile ilgili 9 maddelik kararnamesi kabul edildi. Kararnameye göre imla kuralları belirlenirken etimolojik(biçimbilgisel) prensiple fonetik (sesbilimsel) prensip kombine şekilde ele alınmalı, taihi prensiple etimolojik prensip karıştırılmamalıdır. Yazı dilinde vahit imla formlarının korunmasının önemini vurğulayan Komisyon bazı Türk dillerinde izlenen bölgeselcilik yönünü reddediyor. Kurultay tüm seslerin ifadesi için Latin alfabesine dayalı bilimsel sesbilgisel transkripsiyonun oluşturulması konusunun belirli kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini kaydediyor.

Kurultay sonrası Sovyet devletlerine imla konusu.

1926 yılında Kurultayın hemen ardından Türk halkları arasında Latin alfabesinin kullanımı yaygınlaşmaya başlıyor ve yeni alfabe yeni yazı kurallarını da beraberinde getiriyor. Azerbaycanda Veli Huluflu`un Latin alfabesi temelinde hazırladığı ilk İmla Kılavuzu 1929 yılında yayımlandı ve on bir bin kelimeyi kapsayan sözlük 1940 yılına kadar kullanımda kaldı. 1940 yılında alfabe değişimine gidildiği için kurallarda çok fazla değişiklik olduğundan Bilimler Akademisinin Nizami adına Edebiyat ve Dil Enstitüsü tarafından yeni 21000 kelimey kapsayan İmla Kılavuzu hazırlandı. 1958 yılı 24 Temmuz 497 sayılı ve 1959 yılı 6 Nisan 25 sayılı kararları ile İmla Kılavuzuna yeniden değişiklikler yapıldı ve 1960 yılında sözlük 40000

kelimeyi kapsayan sözvarlığı ile daha genişletildi. Sovyet döneinde en son yayımlanan Azerbaycan dilinin İmla Kılavuzu ise 58000 kelimelik 1975 yılı baskısıydı.

Kazak alfabesi ile yazı sistemi, 7 Ağustos 1929 tarihinde SSCB Merkezî Yürütme Komitesi ile SSCB Halk Komiserleri Konseyi Prezidyumu tarafından Latinleştirilmiş yeni alfabenin- "Birleşik Türk Alfabesi"nin uygulanmasına ilişkin kararın kabul edilmesiyle Latin alfabesine geçirilmiştir. Bunun ardından, Kazak yazısının Arap alfabesinden Latin grafiğine aktarılmasına ilişkin olarak 1929 yılında "Yeni Alfabe Hakkında Karar" yayımlanmıştır. İlk Latin temelli Kazak alfabesinde, 9 ünlü, 2 yarı ünlü ve 18 ünsüz sesi karşılayan toplam 29 harf yer almıştır (Saduakas, Mirov, 2021, s.47). Daha sonra 28–29 Nisan 1927'de Taşkent'te, 2–4 Haziran 1929 tarihlerinde Kızılorda'da düzenlenen Bilimsel-Ortografik Konferans'ta da yazım sorunları ele alınmıştır. Konferansa E. D. Polivanov, Yudahin, E. Omarov, T. Şonanov, Vundzetsel, K. Kemengerov ve K. Jubanov katılmıştır. Özellikle, Jubanov, Baytursın, Saurenbayov imla kuralları üzerine çalışmış ve değişmeler sırasında hangi dil özelliklerinin ele alınmalı olduğunun bilimsel açıklamalarını vermişler. Örneğin, Jubanov kendisi 1935 yılında bir proje hazırlamış ve yazımda zorunlu olmadığı durumlarda dar "ı" ünlüsünün işaretlenmemesi ve kullanımının sınırlandırılması gerektiğine dair kurallar önermiştir. Buna göre: a) Sonraki hecede a, o, e, i ünlüleri bulunuyorsa, kelime başındaki açık hecede "ı" yazılmamalıdır (örneğin *yılan, yılaŭ, bilek, pırizma* sözcüklerinin *jlan, jlau, blek, prizma* şeklinde yazılması); ancak sonraki hecede de "ı" ünlüsü yer alıyorsa, ilk hecedeki "ı" korunmalıdır (*sırm, bılm, sılk, qırq, sırq* vb.); b) Tüm kapalı ve bitişik hecelerde "ı" yazılmamalıdır (*zgar, qral, balq, qetm, bork, qrman* vb.); c) Açık hecelerde "ı" harfinin yazılmaması başka bir anlam doğurmuyorsa bu harf kullanılmamalıdır (*asra – asıra, azraq – azıraq* vb.); d) Kelime anlamını etkilemediği sürece kelime başında r, u, i, y seslerinden önce "ı" yazılmamalıdır (*ru – rod, uru – vurmak; ret, iret değil* vb.) (Zhybanov, 1999,s. 523). K. Jubanov'un "ı" ve "i" seslerine ilişkin bu ilkelerinin bir kısmı günümüz Kazak yazımında da uygulanmaktadır. Örneğin, kelime başında r sesinden sonra dar ünlüler dışındaki ünlüler gelirse "ı" ve "i" yazılmamaktadır (*rahmet, ruxsat, ras, ru, ret, reñ*). Ancak r sesinden sonra dar "ı" ve "i" gelirse bu harfler yazılmaktadır (*ırıs, ırıq, ırım, iri, iritki* vb.).(Saduakas, Mirov, 2021, s.53)

A. Emirbekova Kazakistan`da bu sürecin zorluğunun nedeni olarak alfabe değişikliğinin de aynı anda olmasını gösterir: "Bilindiği gibi, halkı yeni bir alfabeye alıştırmak ve bu alfabeyi benimsetmek uzun bir zaman gerektirir. Bununla birlikte, alfabe ile birlikte yazım kurallarının da eş zamanlı olarak öğretilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır" (Emirbekova,2018, s. 8). Özellikle, imla kuralları konusu diğer Türk halklarında olduğu gibi iki dönemde ele alınmalıdır; 1940-a kadarki Latin alfabeli imla kuralları ve 1940dan sonrakı Kiril alfabeye uyarlanan imla kuralları.

Kazakistanda ikinci dönem okuryazarlık esas alınarak yazım kurallarının sadeleştirildiği ve işlevselleştirildiği dönemdir. Bu dönemde özellikle N. Sauranbayevin çalışmaları dikkat çeker; bu dönemde yayımladığı "Kazak Dilinin İmlası Hakkında", "U ve W Harflerinin Yazımı", "İ ve J Harflerinin Yazımı", "Ğ, H ve V Harflerinin Yazımı Üzerine", "Kalın Ь ve J Seslerinin Yazımı Hakkında" ve "İmla Konusunda Bazı Öneriler" başlıklı makaleleri bu çalışmaların başlıca örnekleridir. "N. Sauranbayev, bu dönemde ortografik kuralların dilbilimsel açıdan sağlıklı bir biçimde yapılandırılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Ortografik ilkelerin (fonetik ve morfolojik) her birine özgü özellikleri, ölçütleri ve kuralları ortaya koymuş, aynı zamanda bu ilkelerin bazı yönlerine ilişkin eleştirilerini de dile getirmiştir" (Emirbekova, 2018,s.12).

1939–1940 yıllarında Kazak yazı sisteminin Rus alfabesi temelinde yeniden yapılandırılmasıyla birlikte, Kazakçanın ortografik düzeni de kapsamlı biçimde gözden geçirilmiştir. Bu süreçte, Latin alfabesine dayalı olarak hazırlanmış ve 1938 yılında yürürlüğe girmiş olan yazım kurallarına birtakım revizyonlar eklenmiştir. Bu yazı sistemine dayalı olarak oluşturulan Kazak dili imla kuralları, yaklaşık on beş–on altı yıllık uygulama sürecinde ortaya çıkan eksikliklerin dikkate alınmasıyla 1957 yılında gözden geçirilmiş, düzenlenmiş ve resmî olarak kabul edilmiştir. Söz konusu değişikliklerin tutarlı ve işlevsel ortografik normlar hâline getirilmesinde M. Balakayev, S. Amanjolov ve N. Sauranbayev belirleyici roller üstlenmişlerdir.

Bu araştırmacılara göre, önceki dönemlerde ortaya çıkan hataların daha sonraki aşamalarda düzeltilmesi bir eksiklik değil, aksine bilimsel gelişimin zorunlu ve meşru bir parçasıdır. Bazı deneyimlerinin artması ve yazı kültürüne daha fazla önem verilmeye başlanmasıyla birlikte, okuryazarlığın bilimsel temellere dayandırılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda 1983 yılında Kazak imla kurallarının düzeltilmiş ve genişletilmiş yeni bir sürümü hazırlanmıştır. Bu sürüm de hukuki geçerlilik kazanmış ve 23 Ağustos 1983 tarihinde Kazak SSC Yüksek Sovyeti Prezidyumu'nun Kararnamesi ile resmen onaylanmıştır. Günümüz Kazak dilinin imla kurallarında en son 1983 yılında değişikliğe gidilmiştir. Dilin kendi gelişimi ve sözvarlığının son 30-40 sene içerisinde ne kadar yeni kelime ile zenginleştiğini dikkate alırsak, artık bu kuralların bazılarının revize edilmesi gerektiği anlaşılır. Saudakas ve Mirova göre, " Kazakçada kaç ses bulunduğu ve Kazak sözcüklerinin bu sesler temelinde söylenip yazılması gerektiği ilkesi göz ardı edilerek, sonraki kuşakların zihinleri karıştırılmaya başlanmıştır. Örneğin günümüz Kazakçasında "h" sesi bulunmamaktadır. Buna rağmen *qabar–xabar, qos–xoş, qat–xat, qan–xan, gauqar–gauhar–gauhar* gibi sözcüklerde Kazakçaya özgü "q" sesi yerine Rusçadaki "x" ya da Arapçadaki "h" seslerinin yazılması, anlamda bir değişikliğe yol açmamaktadır. Bu durum, tek bir sesi iki farklı harfle göstermek anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, bir kişinin iki farklı kimlik belgesine sahip olmasıyla aynı durum söz konusudur. Bu ise dilin yapısal yasalarının ihlali demektir; yani hem dilbilgisel hem de orfoepik ve ortografik kurallar zedelenmektedir(Saudakas, Mirov, s.55).

Özbekistan`da 1926 senesinde Latin alfabesinin kabulünden sonra 1929 yılında Semarkand`da düzenlenen Dil ve İmla Konferansında imla, terminoloji ve yazı dili tarihi ile ilgili konular ele alınmıştır. "Bununla birlikte, kısa süre sonra 1929 Semerkant Konferansı'nda alınan kararların uygulamada hem ortografi hem de terminoloji alanında giderek artan bir karmaşaya yol açtığı açıkça görülmüştür.Nihayet, 1932 yılında Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin beşinci genel kurulunda alınan kararlarda, mevcut ortografik anarşiye kesin bir biçimde son verilmesi gerektiği açıkça vurgulanmıştır. Bu "ortografik anarşiyle mücadele" sloganı altında, Özbek yazım sistemine ilişkin son reform gerçekleştirilmiştir"(Borovkov, 1937,s.61). 13 Mart 1934 yılında Özbekistan`da yeni imla kuralları kabul edilmiştir.

1926 senesinden itibaren Türkmenistanda "Dayhan elifbisi"(çiftçi alfabesi) diyerek sunulan yeni Latin alfabesi gazetelerde tartışılmaya ve artık 40 harflı Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. "Türkmenistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin yetkisi ile 1934 yılının haziran ayında Aşkabat'taki dilciler, edebiyatçılar ve basın-yayın organları ile toplantı yapıldı. Bu toplantıda orta ve art damak seslerinin her ikisi için de sadece "g, k" harflerinin kullanılmasının yeterli olacağı belirtildi" (Dinç S., Aşirov T, 2024,s.12).

1940 yılının mayıs ayında yapılan Türkmenistan SSR Ali Sovyetinin IV. Toplantısında oy birliğiyle Latin alfabesinin Kiril temelli Türkmen alfabesiyle değiştirilmesi kararı alındı. Alfabe değişikliği sırasında bir takım imla sorunları meydana çıktı. Örneğin, çalışmalar esnasında Rus alfabesinde olmayan Türkmence mahsus "c, ň, ä, ö, ü" sesleri alfabeye eklendi ve "ä, ö, ü" ünlüleri için yumuşatma işareti getirerek (аь, уь, үь) bu ünlülerin yazılışı kuralları değişti.

Bağımsızlıktan sonra Türk cumhuriyetlerinde imla çalışmaları

1991 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan kendi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra atılan ilk adımlardan birisi de ortak Türk platformunun kurulmasına yönelik çalışmalar olmuştur. Bu bağlamda Latin alfabesinin tüm Türk halklarında ortak alfabe olarak kabulü aynı zamanda Sovyet döneminde halkları assimile etmenin bir yöntemi olarak bilinen Rusçadan kurtulmak, bununla da bağımlılık zincirlerini kırmak olarak görülüyordu. İlk çalışmalara 1991 yılında Türkiyede düzenlenen alfabe görüşmelerinde başlandı ve kabül edilen ortak alfabe bu halklar için bir ön taslak rolnü oynadı. İlk adım Azerbaycan tarafından atıldı ve 1991 yılı Aralık ayında Latin alfabesine geçilme hakkında Parlamento karar kabul etdi. 1992 yılından itibaren okullarda Latin alfabesinin öğretimine başlandı. 2001 yılında H.Aliyev`in 12 Haziran kararıyla 10 yıllık geçiş süreci tamamlandı ve ülkede yalnız Latin

alfabesinin kullanımı geçerli olmaya başladı. Bundan sonra bağımsızlık yıllarında ilk imla kılavuzu 2004 yılında yayımlanmış ve sözlükte 80000 söz yer almıştır. 2013 yılında yeniden bazı kural değişikliklerine gidilmiş ve 110000 sözü kapsayan yeni imla kılavuzu hazırlanmıştır. Önceki imla kurallarıyla karşılaştırıldığında bir dizi yeniliği içeren yeni orfografi normları Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 16 Nisan 2019 tarihli ve 174 sayılı kararıyla kabul edilmiş; söz konusu düzenlemelerde 3 Kasım 2020 tarihli kararla bazı değişiklikler yapılmıştır. İlk defa 1929 yılında yayımlanan Azerbaycan dilinin yeni sekizinci sürüm İmla kılavuzunun 2026 yılında yayımlanması planlanıyor.

Latin alfabesine dayanan yazıya geçiş, Kazak dilini yenilemek ve onu küresel gerekliliklere uygun, etkin bir dil hâline getirmek amacıyla gerçekleştirilen önemli adımlardan biridir. Bu süreç, mevcut ortografik sistemin geliştirilmesini ve sözcüklerin Kazakçanın doğal uyum (ahenk) kurallarına uygun biçimde yazılmasını hedeflemektedir. Bu nedenle dilin kendi iç yasalarının her zaman dikkate alınması ve yazı sisteminin sürekli olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Q. B. Küderinova, "Bu alfabe(Kiril alfabesi) aracılığıyla Rusçanın düşünce sistemini ve ortografyasını neredeyse birebir kopyaladık. Rusçayı Kazakçaya uyarlayarak konuşanlara gülerken, Kazakçanın orfoepik yapısının bozulmasına kayıtsız kaldık" diyerek, Kazak yazısının Latin alfabesine geçirilmesinde grafik ve fonolojik yasaların esas alınması gerektiğini savunmaktadır. Küderinova'ya göre Kiril alfabesi Kazakları Rusçayı aksansız konuşmaya alıştırmış; bu nedenle artık ulusal alfabenin Kazakçanın uyum (ünsüz–ünlü uyumu) kurallarına uygun biçimde oluşturulması zorunlu hâle gelmiştir (Küderinova, 2017).

2018 yılı 19 Şubat tarihli Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı`nın "Kazak dili alfabesinin Kiril alfabesinden Latin grafiğine geçirilmesine ilişkin" 637 sayılı Kararnamesi doğrultusunda kabul edilen alfabe temelinde, **"**Kazak Dili Yazım Kurallarının Temel İlkeleri" başlıklı taslak hazırlanmıştır. Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanının talimatıyla, **"**Kazak dili alfabesinin 2025 yılına kadar aşamalı olarak Latin grafiğine geçirilmesine yönelik Eylem Planı" oluşturulmuş ve bu çerçevede, 2018 yılında Ahmet Baytursunov Dilbilimi Enstitüsü, "Yeni Alfabe Temelli Kazak Dili Yazım Kuralları" taslağını hazırlamıştır. Bu kapsamlı değerlendirme sürecinin ardından, değişiklik ve eklemeler içeren Yazım Kuralları Taslağı, 27 Eylül 2018 tarihinde Ulusal Komisyon toplantısında sunulmuştur.

Özbekistanda Latin alfabesine 1993 yılında kabul edilen kararla 1995 yılında geçilmiştir. Latin grafiğine geçişinin başlıca nedenleri arasında ulusal yazıya dayalı bir grafik sistemine duyulan ihtiyaç, dünya ticareti ve ekonomik ilişkiler açısından Latin yazısının daha elverişli olması ve küresel ölçekte bilgi alışverişinin temel aracı hâline gelmiş bulunan Latin grafiği temelinde ulusal bir yazı alfabesinin oluşturulması gerekliliği gibi siyasal ve ekonomik etkenler yer almıştır (Uəli N., Kүderinova Қ., Fazylzhanova A, 2007). Fakat alfabeye geçit sürecinde yazı kurallarıyla ilgili meydana çıkan sorunlar ve çok sayıda eksikliğin bulunması nedeniyle, bu eksikliklerin giderilmesine yönelik çalışmaların 2000 yılına kadar tamamlanması planlansa da, 2010 yılına kadar sürmüştür. Başlıca sorunlar içerisinde tek bir işaretle farklı fonemik statüye sahip seslerin gösterilmesi, yazının internete uyarlanmasına öncelik verilmesi sonucu ulusal dilin çıkarlarının yeterince gözetilmemesi ve yeni Latin grafiğinde kullanılan üç harfli birleşimlerin bazı sözcüklerde tek bir ses olarak, bazı sözcüklerde ise iki ayrı ses olarak okunması vb. yer almaktadır . Buna rağmen, A. Fazılcanova'ya göre Özbek dilinin ses sistemine dayalı Latin grafikli yazı, Kiril alfabesi döneminde yerleşmiş olan ikili ve tutarsız ortografik uygulamalardan kurtulmayı sağlamış; Özbek yazı dilinin sistemleşmesine ve kültürel gelişimine olumlu katkıda bulunmuştur (Fazylzhanova , 2009).

Bu süreçte Kiril alfabesinin paralel kullanımı devam etmiş, 2022 yılına kadar her iki alfabe de resmî belgelerde, kitle iletişim araçlarında, reklamlarda ve yayınevlerinde eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Nitekim Kasım 2021'de dilbilimci uzmanlar yazı reformunun yeni bir taslağını onaylamışlardır. Bu taslakta Ch ch, Sh sh, G‘ g‘, O‘ o‘ harflerinin Ç ç, Ş ş, Ğ ğ, Ō ō harfleriyle değiştirilmesi; Ng ng harf birleşimi yerine ise Ñ ñ harfinin kabul edilmesi önerilmiştir. Aynı

şekilde Ww harfi de alfabede bulunmamaktadır. Apostroflu harfler ve digraflar — Oʻ oʻ / Ў ў, Gʻ gʻ / Ғ ғ, Sh sh / Ш ш, Ch ch / Ч ч, Ng ng / Нг нг — alfabenin sonunda sıralanmaktadır.

Ayrıca kesme işaretlerinin farklı biçimleri de bulunmaktadır (biçimsel olarak üç farklı kesme söz konusudur). gʻ ve oʻ birleşimlerinde küçük "altı" biçimindeki ʻ kullanılırken, küçük "dokuz" biçimindeki ʼ Kiril alfabesindeki ъ işaretine karşılık gelmektedir. Ancak yazı dilinde, bazı basılı yayınlarda ve internette çoğunlukla tek bir kesme türü — alışılmış üst virgül biçimindeki "dokuz" ʼ — kullanılmaktadır.

Ъ harfi, ünlüden önce gelen bir ünsüzden sonra kullanıldığında patlayıcı bir duraklamayı; ünsüzden önce yer aldığında ise kendisinden önceki ünlünün uzatıldığını gösterir:*mas'uliyat / масъулият* (sorumluluk);*ma'no / маъно* [maːno] (anlam).

Bu işaret genellikle Arapçadan alınmış sözcüklerde görülür. Apostrof (ʼ / ъ) işaretinin ihmal edilmemesi gerekir; çünkü varlığı sözcüğün anlamını doğrudan etkileyebilir:*sher / шер* (aslan) — *she'r / шеър* (şiir),*davo / давo* (ilaç) — *da'vo / даъво* (iddia, talep).

Bazı Kiril harflerinin Latin alfabesiyle gösterimi şu şekildedir:

- Ё ё = Yo yo: *yomon / ёмон* (kötü),
- Ю ю = Yu yu: *yulduz / юлдуз* (yıldız),
- Я я = Ya ya: *yaxshi / яхши* (iyi); *yakshanba / якшанба* (pazar),
- Е е, sözcük başında ve ünlülerden sonra = Ye ye,
- Ц ц, ünlüden sonra sözcük ortasında Ts ts, diğer durumlarda S s ile yazılır: *federatsiya* (federasyon), *seksiya* (seksiyon), *aviatsiya* (havacılık), *repetitsiya* (prova), *sirk* (sirk), *tsement / sement* (çimento), *tsirkul / sirkul* (pergel).

Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 2021 yılında kabul edilen 61 sayılı Karar uyarınca, 1 Ocak 2023 tarihinden itibaren kuruluş adları, cadde ve yer isimleri, reklam materyalleri ve ilanlar dâhil olmak üzere tüm belgelerin Latin grafiğine dayalı Özbek alfabesine aktarılması zorunlu hâle getirilmiştir.

Eylül 2023`de alfabede yeniden değişikliğe gidilmiş ve bazı harflerin yazılışı değiştirilmiştir: Oʻ oʻ → Õ õ Gʻ gʻ → Ğ ğ Sh sh → Ş ş Ch ch → C c. Bu değişiklikte amaç: " okunabilirliği artırmak ve yazıda hata yapma olasılığını azaltmak amacıyla, benzer sesleri karşılayan harf sayısının azaltılması ve gereksiz harf birleşimlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Bazı harflerin yazım ve telaffuzunun sadeleştirilmesi, özellikle ana dili konuşurları ile dili ikinci dil olarak öğrenenler açısından büyük önem taşımaktadır. Yazı sisteminin sözlü telaffuzla uyumlu hâle getirilmesi, dilin kullanımını daha pratik kılmakta ve iletişimin her düzeyinde daha kolay algılanmasına katkı sağlamaktadır" (Khudaybergenova , 2025,s.44).

Türkmenistan, 27 Ekim 1991 tarihinde Bağımsızlık Bildirgesi'ni kabul ettikten sonra dil politikasıyla ilgili yeni ulusal kararlar alınmıştır. 1993 yılında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov "Täze Türkmen Elipbiýi"ne ilişik Kararnameyi sunmuş ve bu çerçevede 1996 yılına kadar alfabe reformunun tam bitmesine ilişkin örgütsel faaliyetler, bilimsel-metodolojik ve öğretim altyapısının oluşturulması, maddi-teknik ve mali destek mekanizmalarının kurulması yönünde adımlar atılmıştır. Türkmenistan'daki Latin alfabesine geçiş dönemi 7 yıl sürmüş ve reform 2000 yılında tamamlanmıştır. Bu alfabe reformu ile yazım kurallarında da değişikliğe gidilmiş, Türkmen dilinin ulusal fonetik özellikleri dikkate alınarak hazırlanmış alfabenin kullanımı ile Ruslaşmış ad ve terimlerin yeni grafikte ulusal bir kimlik kazanmıştır.

Sonuç.

Bakü Türkoloji Kurultayı, üzerinden 100 sene geçmesine rağmen Türk halklarının yazı sistemleri ve imla düzenleri konusunda hala tarihsel bir dönüm noktasıdır. Kurultayda öne çıkan denge arayışı, sonraki yıllarda Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan başta olmak üzere Türk cumhuriyetlerinde yürütülen alfabe ve imla reformlarının teorik temelini oluşturmuştur. Özellikle fonetik ilkenin okuryazarlığın artırılması ve eğitimde kolaylık sağlaması

açısından ön plana çıktığı, ancak tarihî ve morfolojik unsurların tamamen dışlanmasının da yazı dilinde istikrarsızlığa yol açabildiği görülmüştür.

Sovyetler Birliği döneminde Latin alfabesine geçişle birlikte imla kurallarında yaşanan hızlı değişimler, okuryazarlığın artmasına katkı sağlasa da Türk dillerinde "ortografik karmaşa"nı da beraberinde getirmiştir. Arda-arda alfabe değişikliği dillerin fonolojik ve morfolojik yapılarıyla örtüşmeyen kuralların kabülüne ve böylece, imla tartışmalarının süreklilik kazanmasına neden olmuştur.

Bağımsızlık sonrası dönemde Türk cumhuriyetlerinde yeniden Latin alfabesine yönelim, aynı zamanda sömürge sonrası kimlik inşası, kültürel bağımsızlık ve küresel iletişimle bütünleşme hedefleriyle şekillenmiştir. Fakat verilen kararlar ve sonuçlarına baktığımızda alfabe değişiminin tek başına yeterli olmadığını, yazı sisteminin başarısının, dilin fonetik yapısına uygun, tutarlı ve toplum tarafından benimsenebilir imla kurallarıyla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle, Orta Asya devletlernde alfabe geçiş sürecinin uzanmasının imla kuralları üzerinde sürekli revizyon ve değişim etkisi imla meselesinin hâlen dinamik ve güncellenmeye açık bir alan olduğunu ortaya koymaktadır.

Türk dünyasında alfabe ve imla reformları, tarihsel deneyimlerin de gösterdiği üzere, dilbilimsel ilkeler, eğitim pratikleri ve toplumsal kullanım dikkate alınarak yürütülmelidir. Ortak tarihsel mirasa rağmen her Türk dilinin kendi fonolojik ve yapısal özelliklerine sahip olduğu gerçeği göz ardı edilmemeli. Aynı zamanda ortak bir yazı kültürü ve karşılıklı okunabilirliği artıracak ilkeler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, yalnızca tarihsel bir olay değil, günümüzde yürütülen alfabe ve imla tartışmaları için de hâlâ geçerliliğini koruyan bilimsel bir referans noktası olma özelliğini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

1. Acar K. (1996), Bakü Türkoloji kurultayının faal delegelerinden Bekir Sıtkı Çobanzade. //1926 Bakû Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (TDK), Ankara, Türkiye, 29 - 30 Kasım 1996
2. Azaqbeyli Efendizade A.(2018). Son türk alfabesi. "Elm və təhsil" Bakı, 2018, 144 s.
3. Borovkov A. K. (1937). O nekotorykh ocherednykh voprosakh orfografii uzbekskogo literaturnogo yazyka //*Zapiski Instituta vostokovedeniya Akademii nauk SSSR*. T. VI. — M- L: Izdatel′stvo Akademii nauk SSSR., s.61-95
4. Dinç S., Aşirov T(2024). Türkmen Alfabesinin Evreleri// Journal of Literature and Humanities (2024) 73, s.8-17 ;DOI: 10.55590/literatureandhumanities.1443642
5. Emirbekova A. (2018) Қazaқ zhazuy tarihyndaғy latynnegizdi әlipbi zhәne emle. Almaty.
6. Fazylzhanova A.(2009). Mul'timədeniettilik zhəne tildik biregejlik // Tuғan til zhurnaly. №1
7. Khudaybergenova U. K. (2025). Reforma alfavita v Uzbekistane: istoriya, vyzovy i perspektivy //*Russian Journal of Multilingualism and Education*. Vol. 17, No. 1. Pp. 40–47. DOI: 10.35634/2500-0748-2025-17-1-40-47
8. Kүderinova Қ.(2017). Ұlttyқ әlipbi ұlttyқ dybystarymyzғa қijanat etpeui kerek// MINBER.KZ-Ұlttyқ Internet gazeti.08.09.2017 zh.
9. Qurmanbayulı Ş. (2023). Alaş ve terminoloji. Kazak terminolojisinin gelişimi (1910-1930).Ankara, TDK yayınları
10. Nərimanoğlu K, Ağakişiyev Ə.(2006) 1926- cı il Bakı Türkoloji Qurultayı. Bakı, Çinar-Çap.
11. Oral M. Türkoloji tarihinde 192 Bakü Türkiyat Kongresi// Türk dünyası dergisi, 2004, Sayı 17, s 107-129. https://tdkturkdunyasi.gov.tr/tam-metin-pdf/368/tur
12. Öner M. (2025) , Alimcan İbrahim ve Bakü Türkoloji Kurultayı. Yeni Türkiye, Yıl 31, Sayı: 146, s. 30-40
13. Pervyy Vsesoyuznyy Tyurkologicheskiy Syezd (2011), Baku, Nagıl evi.

14. Saduaқas N.A. Mirov M.O. (2021). Қazaқ әlipbiin latyn taңbasyna kөshiru, Mersin, MerAk Publishing House.
15. Türk V. (2012). 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı// Düşünce dünyasında Türkiz, s. 25-42;
16. Uәli N., Kүderinova Қ., Fazylzhanova A. (2007). Қazaқ zhazuyn latyn grafikasy negizindegi zhaңa әlipbige kөshiru zhajynda // Latyn grafikasy negizindegi қazaқ әlipbii: tarihy, taғylymy,bolashaғy - Almaty, 2007. -410b..
17. Zhұbanov Қ. Қazaқ tili zhөnindegi zertteuler. - Almaty: Ғylym, 1999.-581 b.